

Boriša Aprcović¹⁶⁵
OŠ „20. oktobar“

ULOGA GRAĐANSKOG VASPITANJA U JAČANJU SOCIJALNOG KAPITALA GRAĐANA *

Apstrakt

U uvodnom razmatranju uspostavlja se kauzalna veza između različitih (formalnih i neformalnih) oblika građanskog vaspitanja i procesa demokratizacije društva. Sledi premišljanje o funkciji građanskog vaspitanja u kontekstu dinamike civilno-političkog društva u tranziciji, kao i rasprava o klasičnim modelima odnosa države i građanskog društva. U cilju „usmeravanja“ pojma građanskog obrazovanja prema konkretnim ciljevima, razmatra se specifična forma „minimuma socijalnog kapitala“ neophodnog za uravnoteženo civilno-političko društvo u tranziciji, tj. forme socijalnog kapitala sa kojima korespondira ideja građanskog obrazovanja u tranzicionom društvu. U poslednjem poglavlju analizira se nastavni program školskog predmeta Građansko vaspitanje, tj. njegova saglasnost sa željenim oblikom socijalnog kapitala, koji se nastoji postići obrazovanjem građana.

Ključne reči: obrazovanje za demokratiju, socijalni kapital, civilno društvo, građansko vaspitanje, društvo u tranziciji

ZNAČAJ OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKO DRUŠTVO

Pretpostavljena kauzalna veza između različitih (formalnih i neformalnih) oblika „edukacije za građansko društvo“ i „socijalnog kapitala“ (u njegovom redukovanom značenju, primerenom ovom razmatranju), stavlja na „dnevni red“ sledeća (pojednostavljena) pitanja: Kakva je uloga građanskog obrazovanja u

165 E mail: citizen@beotel.net

* Tekst je deo predloga doktorske disertacije *Uloga građanskog obrazovanja u jačanju socijalnog i političkog kapitala građana*.

transformaciji društva u tranziciji? Koja (minimalna) forma socijalnog kapitala odgovara potrebama civilno-političkog društva u našoj zemlji? Da li je nastavni program školskog predmeta Građansko vaspitanje primeren potrebi jačanja građanskog društva u Srbiji?

Na konferenciji o ljudskim pravima, 1993. godine u Beču, istaknuta je uloga obrazovanja u procesu demokratizacije. Ujedinjene nacije (UN) proglašavaju period od 1995. do 2004. godine za „Deceniju obrazovanja o ljudskim pravima“. Paralelno, početkom 90-ih, u našoj zemlji se stvara nevladin sektor koji promovira programe za demokratsko obrazovanje. Određen broj nevladinih organizacija (NVO), podržan od strane Fonda za otvoreno društvo, Fonda ujedinjenih naroda za decu (UNICEF), „Spasimo decu – Velika Britanija“ (Save the Children UK) i „Spasimo decu – Norveška“ (Save the Children Norway), razvija programe koji sadrže elemente onoga što danas prepoznajemo kao građansko obrazovanje.¹⁶⁶

Svest o potrebi obrazovanja za demokratiju u neposrednoj je vezi sa promenama koje su se odigrale u tzv. tranzicionim društvima. Činjenica da konstitucionalne reforme „trče“ daleko ispred kapaciteta građanskog društva, otvara pitanje potrebe različitih oblika edukacije građana. U tom smislu, od nemalog je značaja preispitivanje forme, sadržaja i demokratskog „kvaliteta“ različitih strategija i programa za obogaćivanje socijalnog kapitala civilnog društva.

Obrazovanje za demokratiju: „razmaknuto“ civilno-političko društvo

Po rečima Sejmora M. Lipseta (Lipset, Seymour Martin): „Greška je u tretiranju države i društva kao dva nezavisna organizma, i pitanju koji je od njih važniji ili poželjniji. Politička sociologija sada dokazuje da je država samo jedna od mnogih političkih institucija, a da su političke institucije samo jedan od mnogih grozdova socijalnih institucija.“¹⁶⁷

Najčešće razmatramo tri modela odnosa države i civilnog društva: 1) Neoliberalni, koji se zalaže za tzv. minimalnu državu koja utvrđuje pravila igre na tržištu, a zatim se povlači. Kako navodi Fridrih A. Hajek (Friedrich August Hayek): „... u društvu slobodnih ljudi, čijim članovima je dozvoljeno da svoje sopstveno znanje koriste za svoje sopstvene svrhe.“¹⁶⁸ Pozicija savremenih neoliberalnih mislilaca bazirana je na „strahu“ od predimenzionirane države, koja

166 Bukvar dečijih prava, Aktivno učenje, Čuvari osmeha, Program za podršku i promovisanje prava deteta u društvenom okruženju izloženom ratnim uticajima, Reči su zidovi ili prozori-obrazovanje za nenasilnu komunikaciju, Učionica dobre volje, Program debate.

167 Sejmor Martin Lipset, *Politički čovek*, „RAD“, Beograd, 1969, str. 39.

168 Fridrih A. Hajek, *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, JP „Službeni list“ SRJ, Beograd, CID, Podgorica, 2002, str. 222.

svojim konstitucionalnim aparatom „zamagluje“ individualne slobode. Po Dejvidu Heldu (David Held), dajući državi nadležnost upravljanja i prinude, liberalni teoretičari su bili svesni da su prihvatili silu koja može da uskrati političke slobode građanima.¹⁶⁹ 2) Socijaldemokratski (jaka država – jako civilno društvo) zalaže se za tzv. partnerski odnos države i civilno-političkog društva, od Hobsa (Thomas Hobbes) koji je isticao da pojedinci treba da se odreknu svojih prava u korist jednog autoriteta, koji ima pravo da deluje u njihovo ime, preko narodnog suvereniteta Loka (John Locke), do Rusoa (Jean-Jacques Rousseau) koji je smatrao da su građani obavezni da poštuju sistem zakona samo ako su ih sami stvorili. Radom savremenih političkih filozofa Brajana Berija i Džona Rolsa (Brian Barry i John Rawls) obnavlja se tradicija ukorenjena u delu Hobsa i Loka. Rasprave egalitarnih liberala, sa jedne, i neoliberalnih (libertijanskih) mislilaca, sa druge strane, pun izraz pronašle su u mnogobrojnim raspravama „prepletenim“ oko Rolsovih principa pravde. 3) Konkurentski odnos civilno-političkog društva, koji karakteriše civilno organizovanje kao konkurenciju zvaničnoj sferi politike. To znači da su civilni akteri prinuđeni da sa političkim društvom komuniciraju preko stvaranja sopstvenih projekata, koje potom nastoje da realizuju putem građanskih protesta. Pitanje je koliko dugo ovakvi oblici tzv. rovoškog civilnog organizovanja mogu opstati u senci predimenzionirane, delimično „svemoćne“ himere našeg političkog društva, a koju karakteriše (veoma često) vaninstitucionalno, parademokratsko odlučivanje.¹⁷⁰ Bez želje da prenaglasimo značaj civilnog društva, možemo zaključiti da društvo koje nema kapacitet za stvaranje socijalnog kapitala rizikuje neizvesnu budućnost. Po Emil Dirkem (Emile Durkheim), društvo sastavljeno od beskrajnog broja čestica neorganizovanih pojedinaca, koje se jedna hipertrofirana država upinje da obuzda i drži u stezi, predstavlja pravu sociološku nakaznost.¹⁷¹

Pretpostavka „obrazovanja za demokratiju“ pronalazi svoj operativni prostor u potrebi građanskog obrazovanja, tj. u potrebi ujednačenog civilno-političkog društva. Obrazac apstraktne primene konstitucionalnih modela pojedinih zapadnih demokratija na političko društvo zemalja u tranziciji zanemaruje bitna obeležja civilnog „bića“ postkomunističkih država, koje po „tradiciji“ karakterišu nerazvijene forme građanskog društva. Čak i danas, nakon reformi koje su

169 Dejvid Held, *Demokratija i globalni poredak*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1997, str. 23.

170 Džon Kin (John Keane) navodi nekoliko „živih“ primera, koji prate navedenu šemu civilno-političkog društva. Prvi je slučaj Solidarnosti u Poljskoj 1980, u kojem se „državnost“ države smanjuje u meri jačanja civilnog društva. Drugi slučaj (po Kinu) je kada slabe države i civilna društva izazivaju imploziju i ruše se, što dovodi do rata, kao npr. u slučaju Jugoslavije. Treća paradigma odnosi se na ujednačeno razvijeno civilno-političko društvo, kao što je to slučaj u starim demokratijama severnoatlantskog regiona. Džon Kin, *Civilno društvo*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003, str. 88.

171 Emil Dirkem, *O podeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd, 1972, str. 73.

omogućile civilno organizovanje u našoj zemlji, realnost pokazuje skepticizam prema politici i nepoverenje prema nevladinom sektoru. Prema istraživanjima CeSID-a iz 2007, polovinu anketiranih čine politički autsajderi i inferiorni posmatrači, tj. građani kojima gotovo ništa od onoga što se dešava u politici nije jasno.¹⁷² Država ugrožava vlastite temelje, kada potiskuje civilno društvo, jer stabilnost vlasti zavisi od participacije nepolitičkih elemenata društva. Pitanje koje je Moris Diverže (Maurice Duverger) postavio, kritikujući centrizam francuskog političkog života, zavodljivo podseća na pojedine karakteristike naše civilno-političke scene: „... koliko vremena može da traje jedna 'superstruktura' lišena svoje baze?“¹⁷³ Pojedina istraživanja pokazuju da u Srbiji odnos države i civilnog društva karakteriše odsustvo političke volje da se prepozna značaj civilnog društva.¹⁷⁴ Po rečima Zorana Stojiljkovića:

„Aktuelni okvir čini odnos i nadalje dominantne, čak povremeno agresivne, ali u suštini konfuzne i (selektivno) slabe države, s legitimnim, ali još uvek relativno slabim, nestabilnim i nesigurnim, uz to i fragmentiranim i podeljenim, civilnim društvom.“¹⁷⁵

Funkcija građanskog obrazovanja ogleda se u neophodnosti simultanog razvoja civilnog i političkog društva. Civilno društvo, posle petooktobarskih reformi, potrebuje preispitivanje, jer suočili smo se sa činjenicom da su mnogi akteri nevladinog sektora ostali na poziciji podrške političkim akterima, zaboravivši da isti više nisu deo pokreta za društvene promene, već članovi vladajućih elita. Vukašin Pavlović primećuje da partnerstvo (političkih i civilnih aktera) za demokratske promene nije preraslo u jedan vid konfliktnog partnerstva, kako bi realizacija promena bila kvalitetnija.¹⁷⁶

SOCIJALNI KAPITAL

Pojam vaspitanja odnosi se na metodski, planirani uticaj na svest građana, tj. vaspitni postupak nastoji da razvija određene intelektualne, moralne i socijalne osobine ličnosti, neophodne za demokratsko društvo.¹⁷⁷ U teoriji, ne postoji

172 Zoran Stojiljković, *Srbija u lavirintima tranzicije*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 174.

173 Moris Diverže, *Demokratija bez naroda*, „RAD“ Beograd, 1968, str. 25.

174 Zdenka Milivojević, *Civilno društvo Srbije*, „Argument“, Beograd, 2006, str. 101.

175 Zoran Stojiljković, *Partijski sistem Srbije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 389.

176 Vukašin Pavlović, *Civilno društvo i demokratija*, JP Službeni glasnik i JP Zavod za udžbenike, Beograd, 2009, str. 209.

177 Milan Tripković, *Socijalni kapital i društvena integracija*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006, str. 209.

uvek jasno razgraničenje sa drugim pojmovima koji se „intuitivno“ izjednačavaju sa pojmom socijalnog kapitala, kao što su vrednosni pojmovi: integracija, participacija, inkluzija, poverenje, kultura, norme, ili pojedini uglavnom institucionalizovani oblici građanske kohezije: udruženje, zajednica, politička participacija, građanski aktivizam. U definiciji Roberta Patnama (Robert D. Putnam) iz 1995, socijalni kapital čine elementi društvene organizacije, kao što su mreže, norme i društveno poverenje, koji olakšavaju saradnju aktera radi uzajamne koristi.¹⁷⁸ Patnam navodi da je pojam socijalnog kapitala uveden šest puta u toku dvadesetog veka, svaki put kada se želelo ukazati na načine na koji naši životi postaju produktivniji uz pomoć društvenih veza.¹⁷⁹ Frensis Fukujama (Francis Fukuyama) tvrdi da socijalni kapital, koji ima svoje korene u „iracionalnim“ fenomenima kao što su religija i tradicionalna etika, pokazuje se kao neophodna pretpostavka za ispravno funkcionisanje racionalnih ekonomskih i političkih institucija.¹⁸⁰

Prve analize pojma socijalnog kapitala u praktičnom političkom okviru jesu studije međunarodne Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (Organization for Economic Co-operation and Development – OECD), Efekti razvoja obrazovanja i socijalnog kapitala u OECD državama (Growth Effects of Education and Social Capital in OECD Countries, 2001) i Blagostanje nacija (The Well-Being of Nations, 2001). U okviru Organizacije Ujedinjenih nacija za industrijski razvoj (United Nations Industrial Development Organization – UNIDO) projekat „Borba protiv marginalizacije i siromaštva kroz industrijski razvoj“ (Combating marginalization and Poverty Through Industrial Development – COMPID) obuhvata: smanjenje siromaštva; javne usluge; razvoj malih i srednjih preduzeća; održivi razvoj i socijalni kapital. U okviru aktivnosti Svetske banke krajem devedesetih godina, organizovano je dvanaest projekata fokusiranih na socijalni kapital.¹⁸¹

Socijalni kapital: minimalna definicija

Pretpostavku obrazovanja za demokratiju usmeravamo prema sledećim značenjima, koji se mogu smatrati „minimalnom“ definicijom socijalnog kapitala. To su, na prvom mestu, značenja socijalnog kapitala izražena u političkoj

178 Suzana Ignjatović, *Socijalni kapital*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011, str. 34–36 (vidi str. 73, 74).

179 Robert D. Putnam, *Kuglati sam*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2008, str. 21.

180 Frensis Fukujama, *Sudar kultura*, „Kultura“, Beograd, 1997, str. 323.

181 Suzana Ignjatović, *Socijalni kapital*, op.cit., str. 128, 129.

participaciji građana, usmerena na aktivnu kontrolu političkog društva, preko učešća građana u različitim formalnim i neformalnim oblicima participacije – od političkih partija i sindikata do borbenih oblika izražavanja građanske svesti. Neformalni oblici, predstavljeni u Patnamovoj diskusiji o mačersima (machers) i šmozersima (schmoozers),¹⁸² kao što su različite neformalne, tzv. „komšijske“ društvene veze, nisu predmet ovog razmatranja, što ne umanjuje njihovu važnost u ukupnom socijalnom kapitalu građana.

Prva značajna funkcija u jačanju socijalnog kapitala jeste prisustvo građana u organizacijama civilnog i političkog društva, kao što su partije, sindikati, nevladine organizacije. Ne treba izgubiti iz vida da su promene, koje su se dogodile u zemljama bivšeg realsocijalizma, nastale iz raznih vidova građanskog samoorganizovanja. Takođe, zapažamo da sve izrazitiji značaj koji se pridaje NVO vidi i kroz njihovo učešće na raznim konferencijama UN, Evropske unije i Svetske banke.¹⁸³ Zatim, prisustvo građana u političkim partijama u tranzicionom društvu u velikoj meri je deprimirano razumevanjem politike koja je u postkomunizmu često tumačena kao borba za vlast u kojoj su mogli da učestvuju samo pripadnici političke klase, dok je bavljenje politikom običnih građana stigmatizovano.¹⁸⁴ Svrishodno delovanje širokog kruga građana za političke partije trebalo bi da uključuje: posećivanje javnih sastanaka, učestvovanje u kampanjama, izražavanje mišljenja, potpisivanje peticija. Pored toga, stanje u Srbiji karakteriše smanjenje stope sindikalizovanosti, kao i nedovoljno razvijen socijalni dijalog. Uopšte, učešće građana u nekoj od političkih akcija značajno se smanjuje posle 5. oktobra 2000. Nakon 57% građana koji su pred septembarske izbore 2000. izrazili spremnost da učestvuju u protestnim okupljanjima, posle 5. oktobra politički aktivizam građana opada tokom 2001. na 35% i silazi na 25% aktivnih 2004.¹⁸⁵

Sledeća funkcija građanskog društva, značajna za povećanje socijalnog kapitala, odnosi se na tzv. atitudinalni stav, tj. poverenje građana u ključne socijalne i političke aktere i institucije. Bez poverenja značajne većine građana u institucije demokratije, demokratska konsolidacija se ne može dovršiti. Juan Linz i Alfred Stepan (Juan J. Linz, Alfred Stepan) smatraju da se demokratski sistem može smatrati učvršćenim, ako je velika većina građana uverena da su demo-

182 Mačersi, ljudi koji pokreću stvari u zajednici i ulažu dosta vremena u formalnu organizaciju; šmozersi, ljudi koji troše dosta vremena na neformalnu konverzaciju. Robert D. Patnam, *Kuglati sam*, op. cit., str. 121.

183 Žarko Paunović, *Nevladine organizacije*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 20.

184 Ibidem, str. 135, 136.

185 Zdenka Milivojević, *Civilno društvo Srbije*, op.cit., str. 53, 54.

kratske institucije najpogodniji način upravljanja kolektivnim životom.¹⁸⁶ Više od decenije posle petooktobarskog „zanosa“, civilno biće društva u Srbiji opasno je „kontaminirano“ fatalističkim obrascima. Od opšteprihvaćenog, pežorativnog stava da „nigde nema demokratije“ preko nepoverenja u demokratiju kao vladavinu naroda i prizivanja neke vrste „prosvetćenog apsolutizma“, pa sve do sumnje u društveni progres kao takav.

Na kraju, od nemale važnosti je i aktivnost i borbenost građana u različitim civilnim i političkim kampanjama. Neophodno je da građanska odlučnost, iskazana devedesetih, evoluirala od „eruptivnog“ i sporadičnog reagovanja do stabilnog, intenzivnog, organizovanog građanskog društva, senzibilnog na uzurpaciju prava. Tim pre, što u našem društvu dihotomiju civilno-političko karakteriše dominacija političkog aparata i monopol nad politikom u društvu. Po rečima Beka (Urlich Beck): „Kritički posmatrači svakako govore o jednom progresivnom osamostaljivanju državnog aparata moći nasuprot volji građana.“¹⁸⁷ Ono što dodatno pogoduje ustoličenju političkih aktera je „nejako“ civilno društvo, nedostatak tzv. „politike odozdo“. U nedostatku civilnog društva političke institucije pretvaraju se u institucije zastrašujuće moći. U takvim okolnostima, spontano se razvija tzv. demokratija niskog intenziteta:

„Civilnog društva nema bez prethodne, ili bar paralelne emancipacije podanika u samosvesnog i odgovornog građanina, osetljivog na uzurpaciju svojih prava, ali i spremnog na ispunjenje svojih građanskih obaveza“.¹⁸⁸

GRAĐANSKO VASPITANJE

Civilna edukacija, koja se, između ostalog, u Srbiji sprovodi u okviru nastavnog programa školskog predmeta Građansko vaspitanje (GV), polazi od pretpostavke neophodnosti obrazovanja građana za uravnoteženo civilno-političko društvo. U uvodnom delu GV za šesti razred osnovne škole Čedomir Čupić zapaža:

„Vaša misija je da s učenicima otpočnete u našem društvu formiranje demokratskog obrasca mišljenja, delovanja i ponašanja. Naučićete ih da bez kritike (razumnog, razložnog i racionalnog prosuđivanja o problemu) i kontrole (posebno razvijenih kontrolnih mehanizama) svaka vlast može da postane tiranska.

186 Huan Linc i Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, str. 19.

187 Urlih Bek, *Rizično društvo*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2001, str. 324.

188 Zoran Stojiljković, *Srbija u lavirintima tranzicije*, op. cit., str. 117.

Što više građana aktivno učestvuje u političkom životu, biće bolje i za vlast i za sve nas.¹⁸⁹

Cilj građanske edukacije u posleratnoj Evropi bio je stvaranje odgovornih građana i razvijanje svesti o važnosti njihove participacije u donošenju odluka.¹⁹⁰ U današnje vreme Građansko vaspitanje široko se sprovodi u Evropi,¹⁹¹ pri čemu prevladaju različiti modeli: u okviru posebnog programa (Albanija, Hrvatska, Rumunija...); kroz integrisane programe ili teme zastupljene u više nastavnih planova i programa (Finska, Švedska, Portugalija...)¹⁹²

Građansko vaspitanje u savremenoj Srbiji

Školske 2001/2. godine, Ministarstvo prosvete i sporta, Pravilnikom br. 110-00-77/02001-08, donosi odluku o uvođenju fakultativnog predmeta Građansko vaspitanje u prvi razred osnovne i prvi razred srednje škole. Školske 2002/3. godine izvršene su izmene i dopune Plana i programa (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2002), čime Građansko vaspitanje menja status i postaje obavezan izborni predmet. U sadržaju predmeta Građansko vaspitanje – saznanje o sebi i drugima, između ostalog se ističe: „Upoznavanje učenika sa dečijim pravima i podsticanje i osposobljavanje učenika za aktivnu participaciju u životu škole.“¹⁹³

Programom Građanskog vaspitanja za drugi razred osnovne škole obuhvataju se slični sadržaji, kao i u prvom razredu (sa većim akcentom na socijalnim odnosima, rešavanju sukoba u grupi, dečijim pravima). Sadržaj programa Građanskog vaspitanja za treći razred osnovne škole čine sledeće teme: različitost, stereotipi, moralno rasuđivanje. U građanskom vaspitanju za četvrti razred

189 Građanske inicijative, *Građansko vaspitanje za šesti razred osnovne škole*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2006, str. 3.

190 Olivera Gajić, Spomenka Budić, „Sadržaji nastavnog predmeta Građansko vaspitanje: interkulturalna dimenzija i multikulturalno obrazovanje“, u: Milka Oljača (ur.), *Modeli stručnog usavršavanja nastavnika za interkulturalno vaspitanje i obrazovanje*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006, str. 143.

191 Suzan Fontejn, Hju Meklin, *Građansko vaspitanje u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji*, Fond za otvoreno društvo – Srbija, Beograd, 2002, str.19-21.

192 Jelena Mimić i Marija Zotović, „Karakteristike ličnosti učenika i opredeljenje za versku nastavu odnosno građansko vaspitanje“, u: Mirjana Frančesko i Marija Zotović (ur.), *Psihosocijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2005, str.150.

193 Miroslava Đurišić-Bojanić, „Uvođenje predmeta Građansko vaspitanje“, u: Snežana Joksimović (ur.), *Verska nastava i Građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2003, str. 34.

osnovne škole nalazimo: dečja i ljudska prava, društvena odgovornost, različitost kultura, demokratija.

Participacija postepeno postaje neizostavna tema.¹⁹⁴ U petom razredu učenici se uključuju u rešavanje problema u školi, dok u šestom razredu predmetom njihovog promišljanja postaje lokalna zajednica. Građansko vaspitanje za sedmi razred predstavlja klasične teme političke sociologije: građanska prava i slobode, pojam i obeležja države, svrha ograničenja vlasti. Izbor za parlament u sedmom i osmom razredu na praktičan način uvodi učenike u participaciju.

U programu Građanskog vaspitanja za prvi i drugi razred srednje škole dalje se razrađuje pojam dečjih prava, konvencija o pravima deteta, participacija. U programu Građanskog vaspitanja za četvrti razred srednje škole posebna pažnja se posvećuje pripremi učenika za profesionalno opredeljenje.¹⁹⁵

Građansko vaspitanje ima zadatak da pripremi učenike za građane putem upoznavanja političkih, ekonomskih i socijalnih institucija. Tu funkciju ono ostvaruje ne samo sadržajem, već i načinom izvođenja nastave. Pojedina istraživanja pokazuju da se i roditelji i učenici slažu da im se kod Građanskog vaspitanja najviše sviđa način rada, koji ohrabruje učešće svakog pojedinca, neguje otvorenu komunikaciju i atmosferu podrške.¹⁹⁶

Građansko vaspitanje u funkciji socijalnog kapitala

U kojoj meri se program školskog predmeta Građansko vaspitanje slaže sa pretpostavljenim „minimumom“ socijalnog kapitala? Razmotrimo kratak deskriptivni pregled programa Građanskog vaspitanja za sedmi razred osnovne škole¹⁹⁷ (uz napomenu da programi Građanskog vaspitanja svih razreda osnovne škole „obiluju“ klasičnim temama političke sociologije, primerenim obrazovnim i vaspitnim ciljevima nastave).

Prisustvo građana u organizacijama civilnog i političkog društva: učenici, kroz diskusiju i različite savremene i školske primere, razmatraju razumevanje neophodnosti postojanja države kao organizacije (nastavna jedinica br. 22).

194 Građanske inicijative, *Građansko vaspitanje za peti razred osnovne škole*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2008, str. 8.

195 Nada Korać, *Građansko vaspitanje za četvrti razred srednje škole*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2006, str. 57–99.

196 Snežana Stojiljković, „Realizacija građanskog vaspitanja u osnovnoj i srednjoj školi“, u: Snežana Joksimović (ur.), *Verska nastava i Građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2003, str. 130, 131.

197 Smiljana Grujić i Milijana Trkulja, *Građansko vaspitanje za sedmi razred osnovne škole*, Ministarstvo prosvete, Beograd, 2006.

Takođe, upoznaju se sa društvom, političkom zajednicom, poreklom i svrhom države. U tom smislu se naglašavaju teorije saradnje, koje pretpostavljaju da se ljudi udružuju da bi ostvarili zajedničke interese (nastavna jedinica br. 24). Razmatra se podela vlasti i funkcija političkih partija. Učenici se upoznaju sa pojmovima političkog i civilnog društva. Dalje, u fokus nastavnog plana se uvodi pojam ograničenja vlasti (nastavna jedinica 25), gde se učenici susreću sa vladavinom zakona i različitim nivoima vlasti.

Poverenje građana u ključne socijalne i političke aktore i institucije: nastavni program Građanskog vaspitanja za sedmi razred osnovne škole počinje izlaganjem istorijskog konteksta razvoja pojmova građanin i politika (nastavna jedinica br.4). Sledi upoznavanje sa pojmom „odgovoran građanin“, tj. upoznavanje učenika sa pravima, ali i odgovornostima, čime se jača poverenje u demokratiju. Na redu je (nastavna jedinica br. 6) tema preuzimanja odgovornosti za razvoj i unapređivanje društva, koja se dalje razrađuje kroz učešće učenika u volonterskim akcijama. Kroz sticanje znanja o pravu pojedinca i zajedničkom dobru (nastavna jedinica br. 10) učenici zauzimaju aktivan odnos poverenja prema institucijama demokratskog društva.

Aktivnost i borbenost građana u različitim civilnim i političkim kampanjama: osetljivost na uzurpaciju prava podstiče se sadržajima GV za sedmi razred. Učenici se upoznaju sa istorijskim kontekstom razvoja građanskih prava (nastavna jedinica br. 3), od feudalnog ka savremenom demokratskom poretku. Tema se dalje razrađuje (nastavna jedinica br. 8) i učenici se upoznaju sa suštinskim odlikama ljudskih prava, tj. sa pretpostavkama koje građanima daju pravo da zahtevaju jednakost pred zakonom. U cilju sticanja neophodnih građanskih veština, dalje se obrađuje značaj informisanja (nastavna jedinica br. 12), tema koja će biti razrađena u nastavnom planu za osmi razred osnovne škole. Konačno (nastavna jedinica br. 29), kroz praktično učešće u Učeničkom parlamentu dalje se „oživljava“ građanska svest, aktivnost i borbenost.

Možemo zaključiti da svaka ozbiljna strategija demokratskih reformi potrebuje neki oblik građanske edukacije. Građanska svest ne može biti samo eruptivna „energija“ proizašla iz nezadovoljstva „opštom situacijom“, već promišljena i odgovorna aktivnost sa proklamovanim ciljevima i metodama akcije. Nastavni predmet Građansko vaspitanje nastoji da istorijski stečene „tekovine“ demokratije stavi na dnevni red obrazovanja u Srbiji. „Planska“ edukacija građana za demokratsko društvo, svojstvena tzv. društvima u tranziciji, teorijski i operativno je realna, dostižna i neophodna; svrsishodna kao deo „politike odozdo“ u funkciji jačanja socijalnog kapitala i demokratskih institucija.

LITERATURA

- Bek Urlih, *Rizično društvo*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2001.
- Dirkem Emil, *O podeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd, 1972.
- Diverže Moris, *Demokratija bez naroda*, „RAD“, Beograd, 1968.
- Đurišić-Bojanić Miroslava, „Uvođenje predmeta Građansko vaspitanje“, u: Snežana Joksimović (ur.), *Verska nastava i Građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2003, str. 28–44.
- Frensis Fukujama, *Sudar kultura*, „Kultura“, Beograd, 1997.
- Gajić Novak, *Građansko vaspitanje za šesti razred osnovne škole*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2006.
- Gajić Olivera, Budić Spomenka, „Sadržaji nastavnog predmeta građansko vaspitanje: interkulturalna dimenzija i multikulturalno obrazovanje“, u: Milka Oljača (ur.), *Modeli stručnog usavršavanja nastavnika za interkulturalno vaspitanje i obrazovanje*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006, str. 141–157.
- Građanske inicijative, *Građansko vaspitanje za peti razred osnovne škole*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2008.
- Grujić Smiljana i Trkulja Milijana, *Građansko vaspitanje za sedmi razred osnovne škole*, Ministarstvo prosvete, Beograd, 2008.
- Hajek Fridrih A., *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, JP Službeni list SRJ, Beograd, CID, Podgorica, 2002.
- Held Dejvid, *Demokratija i globalni poredak*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1997.
- Ignjatović Suzana, *Socijalni kapital*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011.
- Kin Džon, *Civilno društvo*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003.
- Korać Nada, *Građansko vaspitanje za četvrti razred srednje škole*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2006.
- Linc Huan, Stepan Alfred, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998.
- Milivojević Zdenka, *Civilno društvo Srbije*, „Argument“, Beograd, 2006.
- Mimić Jelena i Zotović Marija, „Karakteristike ličnosti učenika i opredeljenje za versku nastavu odnosno građansko vaspitanje“, u: Mirjana Frančesko i Marija Zotović (ur.), *Psihosocijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2005, str. 148–163.
- Patnam Robert D., *Kuglati sam*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2008.
- Pavlović Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, JP Službeni glasnik i JP Zavod za udžbenike, Beograd, 2009.
- Paunović Žarko, *Nevladine organizacije*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Sejmor Martin Lipset, *Politički čovek*, Rad, Beograd, 1969.

Stojiljković Snežana, „Realizacija građanskog vaspitanja u osnovnoj i srednjoj školi“, u: Snežana Joksimović (ur.), *Verska nastava i Građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2003, str. 125–141.

Stojiljković Zoran, *Partijski sistem Srbije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Stojiljković Zoran, *Srbija u lavirintima tranzicije*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Tripković Milan, *Socijalni kapital i društvena integracija*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006.

Fontejn Suzan, Meklin Hju, *Građansko vaspitanje u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji*, Fond za otvoreno društvo – Srbija, Beograd, 2002.

Boriša Aprcović

Function of Civil Education in Strengthening the Social Capital of Citizens

Abstract

In introduction the causal relationship between different (formal and informal) areas of civil education and the process of society democratization is established. Next follows deliberation about the function of civil education in context of dynamics of the civil and political society in transition, as well as discussion about classical models of relationship between the state and the civil society. In order to „direct“ the conception of civil education towards specific aims, the specific form „minimum of social capital“, which is necessary for the balanced civil and political society in transition, has been considered, that is, the form of social capital that corresponds with the idea of citizen education in society in transition. In the last chapter is analysed the syllabus of the school subject Civil education, that is, its consistence with desired form of social capital, which is meant to be achieved by citizens' education.

Key words: education for democracy, social capital, civil society, civil education, society in transition.